QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 2-son)

FILOLOGIYA

PHILOLOGY

EVFEMIZMLARNING SEMANTIK SHAKLLANISHI VA ULARNI TADQIQ ETISH MUAMMOLARI

https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i02.076

Aliyeva Nargiza Nodirovna
Qo’qon Davlat Universiteti
Xorijiy tillar metodikasi dotsenti,
+998900556519
aliyevanargiza411@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada evfemizmlar tarkibida yuz beradigan asosiy semantik jarayonlar-metaforalashuv, metonimiyalashuv, umumlashuv, torayish, semantik siljish va baholovchi ma’noning o‘zgarishi masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, evfemizmlarni tadqiq etishda uchraydigan nazariy va metodologik muammolar, xususan, tabu va evfemizm chegarasini aniqlash, kontekstning roli, madaniy omillar ta’siri yoritiladi. Tadqiqot natijalari evfemizmlarni semantik-kognitiv yondashuv asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: evfemizm, tabu, semantik jarayon, metafora, metonimiya, semantik siljish.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ЭВФЕМИЗМОВ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация.В статье анализируются основные семантические процессы, наблюдаемые в эвфемизмах, такие как метафоризация, обобщение, сужение, семантический сдвиг и изменение оценочного значения. Также рассматриваются теоретические и методологические проблемы изучения эвфемизмов, включая разграничение табу и эвфемизма, роль контекста и влияние культурных факторов. Делается вывод о целесообразности когнитивно-семантического подхода к анализу эвфемизмов.

Ключевые слова: эвфемизм, табу, семантический процесс, метафора, метонимия, семантический сдвиг.

SEMANTIC FORMATION OF EUPHEMISMS AND PROBLEMS OF THEIR STUDY

Annotation. This article analyzes the main semantic processes observed in euphemisms, such as metaphorization, generalization, narrowing, semantic shift, and changes in evaluative meaning. It also discusses theoretical and methodological problems in the study of euphemisms,

including the distinction between taboo and euphemism, the role of context, and the influence of cultural factors. The study highlights the importance of applying a cognitive-semantic approach to euphemism analysis.
Keywords: euphemism, taboo, semantic process, metaphor, metonymy, semantic shift.

Kirish. Til jamiyat hayotining eng muhim kommunikativ vositasi hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti bilan bir qatorda til tizimi ham o‘zgarib, yangi semantik hodisalar paydo bo‘lib boradi. Shunday hodisalardan biri evfemizmlar bo‘lib, ular nutq jarayonida ijtimoiy, madaniy hamda psixologik omillar ta’sirida shakllanadi. Evfemizm tushunchasi qadimgi yunon tilidagi eu - “yaxshi” va pheme -“gapirish” so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, noqulay, qo‘pol yoki tabu hisoblangan tushunchalarni yumshoqroq, madaniyroq shaklda ifodalashni anglatadi.

Evfemizmlar til tizimida semantik o‘zgarishlarning muhim ko‘rinishi sifatida qaraladi. Ular ijtimoiy stereotiplar, madaniy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar hamda kommunikativ vaziyat bilan bevosita bog‘liq. Zamonaviy tilshunoslikda evfemizmlar pragmalingvistika, sotsiolingvistika va kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan keng o‘rganilmoqda.

Bugungi kunda evfemizmlarning semantik mexanizmlarini aniqlash, ularning nutqiy faoliyatdagi funksiyalarini o‘rganish hamda turli tillardagi tipologik xususiyatlarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada evfemizmlarda kuzatiladigan asosiy semantik jarayonlar hamda ularni o‘rganishdagi muammolar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Evfemizmlar lingvistik hodisa sifatida ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, A. Rawson evfemizmlarni ijtimoiy me’yorlarga moslashgan til birliklari sifatida izohlaydi[86]. Uning fikricha, evfemizmlar inson psixologiyasi va madaniy stereotiplar bilan chambarchas bog‘liq.

S.Ullmann semantik o‘zgarishlar nazariyasida evfemizmlarni ma’no kengayishi va ma’no siljishi jarayonlari bilan izohlaydi[87]. Olim evfemizmlar metafora, metonimiya va perifraza kabi semantik mexanizmlar asosida shakllanishini ta’kidlaydi.

K. Allan va K. Burridge evfemizmlarni tabu hodisasi bilan bog‘lab, ularni madaniyatga xos lingvistik strategiya sifatida ko‘rsatadi[88]. Ular evfemizmlarning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o‘ynashini qayd etadi.

Rus tilshunosligida ham evfemizmlar keng o‘rganilgan. V.P. Moskvin evfemizmlarni semantik transformatsiya natijasi sifatida baholaydi[89]. U evfemizmlarning paydo bo‘lishini nutq etikasi va kommunikativ strategiyalar bilan izohlaydi.

[86] Rawson A. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. – New York, 1981. – 12-bet.

[87] Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford, 1962. – 210-bet.

[88] Allan K., Burridge K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. – Cambridge, 2006. – 45-bet.

[89] Москвин В.П. Эвфемизмы в современной речи. – Москва, 2001. – 63-бет.

O‘zbek tilshunosligida evfemizmlar masalasi A. Hojiyev va boshqa olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ular evfemizmlarni til madaniyati va nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatadi[90].

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

semantik tahlil metodi;

qiyosiy-tipologik metod;

kontekstual tahlil metodi;

pragmatik tahlil metodi.

Evfemizmlarda kuzatiladigan semantik jarayonlar

Evfemizmlar shakllanishida bir qator semantik jarayonlar muhim rol o‘ynaydi. Ulardan eng asosiylari quyidagilar:

Metaforizatsiya

Metafora evfemizm hosil qilishning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. Bu jarayonda so‘z ma’nosi o‘xshashlik asosida boshqa tushunchaga ko‘chiriladi. Masalan, ingliz tilida pass away birikmasi “vafot etmoq” ma’nosini yumshoqroq ifodalaydi. Bu yerda o‘lim jarayoni “o‘tish” metaforasi orqali ifodalanadi.

Metonimizatsiya

Metonimiya asosida hosil bo‘lgan evfemizmlar ham keng uchraydi. Bu jarayonda tushuncha unga yaqin boshqa belgi orqali ifodalanadi. Masalan, the White House iborasi AQSh hukumati ma’nosida qo‘llanadi.

Perifraza

Perifraza murakkab tavsiflovchi ifodalar orqali tabu tushunchalarni yumshatadi. Masalan, people with special needs iborasi nogironlikni bevosita aytmasdan ifodalaydi.

Semantik kengayish va torayish

Evfemizmlar paydo bo‘lishida ma’no kengayishi ham muhim rol o‘ynaydi. Ayrim so‘zlar dastlab umumiy ma’noda qo‘llanib, keyinchalik maxsus ijtimoiy ma’no kasb etadi. Shu bilan birga, ayrim hollarda ma’no torayishi natijasida evfemistik birliklar shakllanadi.

Borrowing (o‘zlashma birliklar)

Ba’zi evfemizmlar boshqa tillardan o‘zlashma sifatida kirib keladi. Bu holat ayniqsa siyosiy va iqtisodiy terminologiyada keng uchraydi. Masalan, downsizing so‘zi “ishchilarni qisqartirish” ma’nosini yumshoq ifodalaydi.

Evfemizmlarni o‘rganish muammolari

Evfemizmlarni tadqiq etishda bir qator nazariy va amaliy muammolar mavjud.

Birinchidan, evfemizmlar kontekstga bog‘liq hodisa hisoblanadi. Bir so‘z ma’lum vaziyatda evfemizm bo‘lsa, boshqa vaziyatda oddiy birlik sifatida qo‘llanishi mumkin. Bu esa ularni aniqlash jarayonini murakkablashtiradi.

[90] Ҳожиев А. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент, 2002. – 154-бет.

Ikkinchidan, evfemizmlar madaniy omillarga kuchli bog‘liq. Turli xalqlarda tabu tushunchalar farq qilganligi sababli evfemizmlarning milliy xususiyatlari mavjud. Shu bois ularni qiyosiy tahlil qilishda madaniy kontekstni hisobga olish zarur.

Uchinchidan, evfemizmlar vaqt o‘tishi bilan disfemizmga aylanishi mumkin. Bu jarayon “evfemizm sikli” deb ataladi. Masalan, dastlab yumshoq ma’noda qo‘llangan ayrim birliklar vaqt o‘tishi bilan salbiy konnotatsiya kasb etadi.

To‘rtinchidan, evfemizmlarni lug‘atlashtirish ham murakkab masala hisoblanadi. Ularning dinamik tabiati sababli aniq ro‘yxatini tuzish qiyin.

Xulosa

Evfemizmlar til tizimida muhim semantik hodisa sifatida namoyon bo‘lib, ular jamiyatning madaniy, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarini bevosita aks ettiradi. Evfemistik birliklar nutq jarayonida insonlar o‘rtasidagi muloqotni yumshatish, noqulay yoki tabu hisoblangan tushunchalarni madaniy shaklda ifodalash zarurati natijasida yuzaga keladi. Shu bois evfemizmlar nafaqat tilning leksik-semantik qatlamiga, balki nutq madaniyati va kommunikativ etikaga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, evfemizmlar asosan metafora, metonimiya, perifraza, semantik kengayish va ma’no siljishi kabi semantik jarayonlar asosida shakllanadi. Ushbu jarayonlar evfemizmlarning dinamik va o‘zgaruvchan tabiatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Vaqt o‘tishi bilan ayrim evfemistik birliklar o‘z yumshoqlik xususiyatini yo‘qotib, disfemistik ma’no kasb etishi ham mumkin. Bu holat evfemizmlarning doimiy ravishda yangilanib borishini taqozo etadi.

Evfemizmlarni o‘rganishda kontekstual omillar muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bir til birligi ma’lum vaziyatda evfemizm sifatida qo‘llanilsa, boshqa vaziyatda oddiy neytral birlik bo‘lishi mumkin. Shuningdek, evfemizmlarning milliy-madaniy xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular turli tillarda va madaniyatlarda turlicha namoyon bo‘ladi. Bu esa evfemizmlarni qiyosiy-tipologik jihatdan o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xulosa qilib aytganda, evfemizmlar til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yorituvchi muhim lingvistik hodisa hisoblanadi. Ularni semantik, pragmatik va kognitiv yondashuvlar asosida chuqurroq tadqiq etish tilshunoslik fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi. Kelgusidagi izlanishlar evfemizmlarning nutqiy funksiyalari, ularning ijtimoiy ongdagi o‘rni hamda zamonaviy kommunikatsiyadagi roli kabi masalalarni yanada kengroq ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Rawson A. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. – New York, 1981.
2.Allan K., Burridge K. Forbidden Words. – Cambridge, 2006.
3.Ullmann S. Semantics. – Oxford, 1962.
4.Moskvin V.P. Evfemizmy v sovremennoy rechi. – Moskva, 2001.
5.Hojiyev A. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent, 2002.

6.Lyons J. Linguistic Semantics. – Cambridge, 1995.
7.Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge, 2003.
8.Fromkin V., Rodman R. An Introduction to Language. – Boston, 2014.
9.Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. – Oxford, 2010.
10.Pinker S. The Stuff of Thought. – New York, 2007.
11.Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980.
Қўнғуров Р. Нутқ маданияти асослари. – Тошкент, 1992.